

მიცვალებულთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები

(გალის რაიონის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)

ნინო ხარჩილავა

ისტორიის დოქტორი, ცხუმ-აფხაზეთის
მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოს გიორგი
ჩიტაიას სახელობის ეთნოლოგიის ინსტიტუტის
უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, სსიპ - ბათუმის
ხელოვნების სასწავლო უნივერსიტეტის სასწავლო
პროცესების მართვის დეპარტამენტის უფროსი
E-mail: kharchilavanin@gmail.com

*წარმოადგინა ცხუმ-აფხაზეთის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოს გიორგი
ჩიტაიას სახელობის ეთნოლოგიის ინსტიტუტმა*

აბსტრაქტი. ძირითადი მასალა, რომელიც საფუძვლად უდევს მოხსენებას, ჩვენს მიერ თანამედროვე გალის რაიონის რამოდენიმე სოფელშია მოპოვებული, სადაც ყურადღება გამახვილებულია თუ რა ცვლილებები განიცადა მიცვალებულთან დაკავშირებულმა წეს-ჩვეულებებმა, კულტურული ვითარების ზეგავლენით, ისტო-რიული განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე. განვითარების თანამედროვე ეტაპზე აუცილებელია კულტურის ისტორიის, მათ შორის აზროვნების სფეროში შემუშავებული საკითხების არა მხოლოდ ინტერდისციპლინური, არამედ რეგიონთ-შორისი კვლევა. ასეთთა რიგს განეკუთვნება მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული საკითხებიც, რომელთა შედარებითი განხილვის ნიმუშია ქვემოთმოყვანილი თანამედ-როვე გალის რაიონში დაფიქსირებული ეთნოგრაფიული მასალები.

საკვანძო სიტყვები: ეთნოგრაფიული გალი, მიცვალებული, მტრედი, კელაპ-ტარი.

მიცვალებულთან დაკავშირებულ საწესჩვეულებო მასალის მიხედვით, გალის რაიონში მიცვალებულის დაკრძალვას წინ უსწრებდა მოსამზადებელი პერიოდი.

გარდაცვალება ტრაგიკულ მომენტად აღიქმებოდა, თუმცა მაშინვე იწყებდნენ თადარიგს, რომელიც მთელი რიგი სხვადასხვა სახის საკითხების გათვალისწინებას გულისხმობდა.

მომაკვდავთან ოჯახის წევრები და რამდენიმე ადამიანი რჩებოდა, მომაკვდავ ადამიანს ანთებულ სანთელს ხელში ჩაუდებდნენ და კარ-ფანჯრებს აღებდნენ, რომ მიცვალებულის სული სახლიდან დაუბრკოლებლად გასულიყო. გარდაცვლილის ოჯახში მიცვალებულის გამპატიოსნებელი - **მარწკინალი** [28, 224] მოდიოდა, რომლის ფუნქციას ოჯახის წევრი ან მეზობელი ასრულებდა. მარწკინალი თვალს უხუჭავდა, ყბას აუკრავდა, ფეხებს (ტერფებს) შეუკრავდა, ტანსაცმელს ჩააცმევდა, მოაწესრიგებდა.

თედო სახოკიას ცნობით, „სული პირიდან რომ გამოვა“, კაცი კვდება - „დოღურუ“ გარდაიცვლება, რაც წარმოებული უნდა იყოს ზმნა **ღვრა**-საგან, დაიღვარა, სითხედ იქცა [21, 119]. სიკვდილი - **ღურა**, ხოლო გარდაცვლილი - **ღურელ**. მიცვალებულზე იტყოდნენ **დელუ** - დაილია, **მედინ** - დაიკარგა, **მიშვანდ** - დაისვენა, რომელიც ემყარება დასვენებას. დასვენების ერთ-ერთი საშუალება კი ძილია და სიკვდილსაც ხანგრძლივ ძილად აღიქვამენ. მომაკვდავ ადამიანზე იტყოდნენ - **მუმ შარას გერე/გილარე** - თავის გზას ადგას//დაადგა, რაც მომაკვდავის შესატყვისია ანუ მგზავრია, რომელიც მიგვანიშნებს, რომ სულთმობრძავი სამზეოდან კი მიდის, მაგრამ არ კვდება და მხოლოდ სხვა სამყაროში ინაცვლებს, საიქიოს მიმავალი მგზავრია. გარდაცვალება არ ნიშნავს სიცოცხლესთან სამარადჟამო გამოთხოვებას, არამედ ადამიანის ახალ თვისობრიობაში გადასვლაზე (ცვალებადობაზე) მიგვითითებს.

სულთმობრძავი ადამიანის მდგომარეობის შესამსუბუქებლად და სულის მალე გაყრის მიზნით გალის რაიონში დავაფიქსირეთ შუბლზე უღლის დარტყმის ჩვევა [1], რაც რესპოდენტებმა ახსნეს, სიცოცხლეში თუ უღელი ჰქონდა დამწვარი, მაშინ გაუჭირდებოდა სულის მიცემა, ამიტომ დღესაც ერიდებიან უღელის დაწვას - ვაშინერს. საქართველოს სხვა კუთხეებშიც ფიქსირდება მომაკვდავთან უღლის გამოყენების ჩვეულება [26, 156; 32, 60].

ადგილობრივთა რწმენა-წარმოდგენებით, საიქიო - **ოშურე** - სულისთვის განკუთვნილი ადგილია, ხოლო **ოშურეთი** [28, 460] - სულეთი. საიქო სააქაოსგან

გამიჯნულია წყლით და საიქიოში მოსახვედრად გარდაცვლილ სულს უნდა გადაელახა ბევრი დაბრკოლებები ადუღებული კუპრის მდინარის სახით, რომელზეც ბეწვის ხიდი იყო გადებული და მოესყიდა ზღურბლის მცელი, რომელიც „ბაჟს“ იღებდა [2, 11]. გალის რაიონში დღესაც ფიქსირდება ნათლიას მიერ მიცვალებულისთვის კუბოში ქამრის ჩაყოლების წესი, და ფიქრობენ რომ მდინარეზე გადასვლის დროს დაბრკოლების გადასალახავად ეს ქამარი გამოადგებოდა. მიცვალებულს მიუხედავად ქრისტიანული წეს-ჩვეულებების მიხედვით დაკრძალვისას აუცილებლად ხელში ფულსაც ჩაუდებდნენ და ახლო ნათესავებიც გასვენების დღეს გამოთხოვებისას მიცვალებულს ფულს ჩუქნიდნენ, რომელიც მეზაჟესთვის უნდა გადაეხადა. ერთდროულად ვხვდებით, რომ მიცვალებულს ხელში ჯვარი და ფული ერთად აქვს ჩადებული [1].

ადამიანის გარდაცვალებისა და ოჯახის მიერ შეცხადების შემდეგ, ოჯახის უფროსი გამოყოფდა პიროვნებას - **მაგინაფალს**, იგივე შემტყობინებელს, რომელსაც შორს მცხოვრები ნათესავებისთვის უბედური ამბის და დაკრძალვის თარიღის შეტყობინება ევალეობდა. მაგინაფალს არ გაუშვებდნენ იმ ოჯახში, სადაც არ შეიცხადებდნენ.

სანამ მიცვალებული სახლში იყო, ჭირისუფლებისთვის საკვები რიგის მიხედვით მეზობლად მცხოვრებ ნათესავებს და მეზობლებს მიჰქონდათ. მეზობლები და ახლო ნათესავები ოჯახს ყველანაირად ეხმარებოდნენ. დღემდე არსებობს **სადილიშ მინოღალა** - სადილის შეტანა. ეს იყო გარდაცვლილის ოჯახში მეზობლებისგან მიცვალებულის გასვენებამდე ჭირისუფალისთვის სადილის მიტანის წესი.

გასვენებამდე მიცვალებულის დატირებას - **გილანგარა//გიწონგარა** ეწოდებოდა. მიცვალებულის გასვენების დღეს **ფაშატურში** - ფანჩატურში დაასვენებენ. ეს არის ეზოში გამართული დიდი ფართობის გადახურული ნაგებობა (ერთჯერადი) რომლის მარჯვენა კუთხის სიღრმეში მიცვალებული ასვენია.

მიცვალებულის გამოსვენებისას ზნეობრივ ნორმადაა ქცეული ფეხზე წამოდგომის ჩვეულება. გამოსვენების დროს ოჯახში ყველა დიდი და პატარა ფეხზე უნდა წარმოდგარიყო, თუ ბავშვს ეძინა, მასაც გააღვიძებდნენ, ავადმყოფს წამოაყენებდნენ რამოდენიმე წუთით. ეს ჩვეულება თ. ოჩიაურის აზრით, ემყარება მაგის პრინციპს (არ დაემსგავსონ მიცვალებულს), რომელიც საქართველოს სხვა კუთხეებშიც

ფიქსირდება [20, 27]. საფიქრებელია, რომ ამ ჩვეულებას, ისევე როგორც მიცვალებულის წინაშე ქუდის მოხდას (მგლოვიარე კაცები უქუდოდ დადიან), თან ვინც ტირი-ლში მიდის მიცვალებულთან უქუდოდ შედის, ხოლო ქუდისთვის (სხვა ნივთების-თვისაც) ეზოში სპეციალურად განკუთვნილი მაგიდა დგას.

ადამიანის გარდაიცვლებისას იკრძალება ბევრი საოჯახო თუ სასოფლო სამუშაოები. არ შეიძლება - **ვაშინერს** „დიხამ ნჭყოლუა“ - მიწის დამუშავება. მაგრამ თუ მიცვალებულის ოჯახსა და სხვა ოჯახებს შორის მდინარე ან ღელე ჩამოუდის, მაშინ მკაცრად არ იცავენ ამ ჩვეულებას. **ნჭყოლუა** ნიშნავს დაჭრას [28, 413]. ამიტომ სოფელში მიცვალებულის დამარხვამდე განსაკუთრებით მიწის დამუშავება იკრძალებოდა.

საქართველოს სხვა კუთხეებში მიცვალებულის დაკრძალვის დღეს, ტრადიციულად, დაქვრივებული (ქალიც და კაციც) იმოსებოდა საქორწილო თეთრი ტანსაცმლით [36, 77; 10, 94; 14, 73] ან მიცვალებულის საქორწინო და დასაკრძალავად ერთი და იგივე სამოსი გამოიყენებოდა [9, 181]. ეთნოგრაფიული მასალებით გალის რაიონში ვერ დადასტურდა დაქვრივებული მეუღლის საქორწინო სამოსში გამოწყობა, მაგრამ დასტურდება დასაოჯახებელი ან გასათხოვარი ახალგაზრდის საქორწინო სამოსში გამოწყობა და საქორწინო ატრიბუტების გამოყენება სამგლოვიარო პროცესიაში (მაგ: ეზოში სადედოფლოდ მორთული ავტომანქანა შავი ლენტებით, სადაც მიცვალებულის სურათია მოთავსებული) [1]. ასევე გასათხოვარი ქალის სადედოფლო კაბით შესუდრვა და დაკრძალვა. საერთოდ კი, აუცილებლად ითვლებოდა მიცვალებულისათვის ჯვარნაწერი და ნათლობის რაიმე ნივთის ჩატანება.

სამგლოვიარო სამოსის ფერი გალის რაიონში ძირითადად შავი იყო, თუმცა გლოვის სიმძიმის შესაბამისად, სხვა ფერებსაც იყენებდნენ. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში ისე ეთნოგრაფიული მასალებით მგლოვიარეთა თეთრი სამოსით შემოსვა არ დადასტურდა, რომელიც საქართველოს სხვა კუთხეებში იყო მიღებული [10,93; 11, 125; 23, 60]. გლოვის სიმძიმის შესაბამისად სამგლოვიარო სამოსი შავი და თალხი იყო. შავი ფერით ღრმა გლოვას გამოხატავდნენ, ხოლო თალხით შედარებით იოლს. შავი ფერი ხაზს უსვამს მგლოვიარის განწყობილებას, რომელიც ასოცირებულია შავეთთან. გალში სამგლოვიარო სამოსის გავრცელებული ტერმინებია: „ძანძა“ ძანძა, „ჭკირილ უჩა“ - დაჭრილი შავი, „ჩხვიჩვილ უჩა“//„ძენძილ უჩა“ - ფესვებჩამო-

შლილი შავი, „უჩა მიკაქუნალი“ - შავი ჩასაცმელი, „ონწერალი“ - სამწარო, „თარხი“ - თალხი. გლოვის სიმძიმე განსაზღვრავდა სამგლოვიარო სამოსის ტიპსა და მისი ტარების ხანგრძლივობას. სამგლოვიარო სამოსი ოჯახში იკერებოდა, რომელსაც **უჩაშ ჭკირუა** - შავის გაჭრა ეწოდებოდა. ოჯახის წევრები ძაძების შეკერვის შემდეგ ნარჩენი შავი ქსოვილის ნაჭრებით სახლის აივნის ძელებს და სახლთან ახლო მდგომ ხეებს გლოვის ნიშნად მორთავდნენ. ეს წესი სამეგრელოშიც ფიქსირდება [30, 168].

ძველად გასვენების დღეს გალის რაიონში ეზოში მიცვალებულისადმი მიძღვნილ რიტუალებში, სოლარული ღვთაების ზოომორფული ხატება და დიდი ღმერთისადმი მიძღვნილი ცხოველები ხარი და ცხენი ფიგურირებდა. რაც მეტყველებს ღვთაებასთან მიცვალებულის წილნაყოფასა და მიახლოებაზე. რაც საქართველოში სხვა კუთხეებშიცაა დამოწმებული [21, 131; 14, 11-14]. თანამედროვე გალის რაიონში გასვენებამდე ჭირისუფალს რამოდენიმე ახლო ნათესავი ან ნათელმირონით ოჯახთან დაკავშირებული პიროვნება ეტყვის, რომ **კილემ განწყუმუს** - მკლავის გახსნის, **ჟარნჩის** - ორმოცზე ან **წანაშდუდის//მოწანუას** - წლისთავზე **გეცვილაფარის** - სამსხვერპლოს მოიყვანს. ამიტომ ოჯახში შეიძლება გასვენების დღეს რამოდენიმე ასეთი სამსხვერპლო მოგროვდეს, ოღონდ დღეს ის ეზოში არ დგას.

სოლარულ ღვთაებასთან მიცვალებულის კავშირზე უნდა მიგვითითებდეს მზის ჩასვლამდე ან მზის გადასვლისას დაკრძალვის წესიც (ადგილობრივთა რწმენით, მიცვალებული ჩამავალ მზეს მიყვება სასულეთში) [27, 186] და ასევე ჭირისუფლის (დედა, მეუღლე, და) მიერ ნაწნავების ჩამოშლის - **თუმამ ხუალა** (სხივებად დაფენა - ასოციაცია მზის სხივებთან) ჩვეულება დაკრძალვამდე, მერე თმას დაიწნავდა და თავს შავი სამკუთხა თავსაფრით წაიკრავდა.

გალის რაიონშიც ადგილობრივები საინტერესო დამოკიდებულებას გვამცნობენ. მიცვალებულისთვის ღამის თევის დროს საძრაბისად არ ითვლებოდა სიცილი და მხიარული განწყობილება, მაშინ როცა, დღისით განუწყვეტელი ტირილი იყო. ტირილი იწყებოდა მზის ამოსვლიდან და გრძელდებოდა მზის ჩასვლამდე. **სერიშ მატახალეფის** ღამით მხიარულება მიუთითებს იმ რწმენაზე, რომ მზე მიდის მკვდართა ქვეყანაში, მაშასადამე, მიცვალებული მზეს შეხვდა, სიცოცხლეს ეზიარა

და ამიტომაც აღარ არის საჭირო გლოვა. გათენების შემდეგ კი კვლავ იწყებოდა გლოვა რადგან მზე უკვე ტოვებდა მკვდართა ქვეყანას, ქვესკნელს. იგივე ჩვეულება დამისტევის დროს სიცილი და გართობა ცნობილია საქართველოს სხვა კუთხეებშიც [31, 97; 33, 104]. ზემოთმოყვანილი მასალა ასახავს საყოველთაოდვე ცნობილ შეხედულებას მიცვალებულისა და მზის კულტებს შორის კავშირის შესახებ, რომელიც ეხმაურება საყოველთაოდვე მიღებულ მრწამსს სიცილის ამალორძინებელი და მწარმოებლურ-გამანაყოფიერებელი ძალების გაძლიერების მაგიური მნიშვნელობის შესახებ. ადამიანი, რომელიც დღის მეორე ნახევარში გარდაიცვლება დღესაც იტყვიან **შურქ ბჟას ქელაყუნ** - სული მზეს ჩაყვა. რესპოდენტები მოგვითხრობენ, რომ **სერიშ მატახალეფი** ძირითადად თამაშობდნენ „ქინისტობანას“ - ქინძისთავობანას და მხიარულობდნენ [1].

ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, გალის რაიონში, სანამ მიცვალებული სახლში იყო, მიცვალებულთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ცეცხლისა და წყლის კულტსაც. ცეცხლით განწმენდა მიცვალებულის დასაკრძალავად გამზადების აუცილებელი წესია. დიდია წყლის როლიც მიცვალებულთან დაკავშირებულ წარმოდგენებსა და რიტუალებში. წყალი განზანვის გარდა, ცეცხლის მსგავსად, განწმენდის საშუალებაცაა და, ამდენად, მას აქვს როგორც მაგიურ-რიტუალური, ისე რაციონალური დანიშნულება.

წარმოდგენებს, რომლის მიხედვით, მიცვალებულთა სამეფო წყალგაღმა სამყაროა, ანუ სააქაო წყლითაა გამოყოფილი საიქიოსაგან [37, 825]. ამ რწმენამ თავისებური ასახვა ჰპოვა საქართველოშიც სიკვდილზე მიმანიშნებელი გამოთქმით „გავიდა გაღმა“. ღვთაებასთან მიახლოებული მიცვალებულის კავშირზე წყლის კულტთანაც მიგვანიშნებს ჩვენში დამოწმებული ფაქტი „სულის წყარო“ ტიპის ნაგებობა, რომელთა მსგავსი საქართველოს სხვა კუთხეებშიცაა ცნობილი [14, 87-95]. გალის რაიონში ხშირად შევხვდებით სულის წყაროს, რომელიც ძირითადად ახალგაზრდა მიცვალებულის სახელზე კეთდება სოფელში (იმ უბანში სადაც მიცვალებული ცხოვრობდა) [1].

ხალხური რწმენის თანახმად, გარდაცვლილი სულეთში თავს კარგად იგრძნობდა, რომელსაც შეეწირებოდა შესაწირავი: პირუტყვი, საკვები და სხვა [15, 153], მაგრამ ყველაფერი ეს საიქიოში რომ მოხვედრილიყო, უნდა განხორციელებულიყო რიტუალური ქმედებები, რომლებიც საშუალებას მისცემდა დაინტერესებულ პირს,

შეჭრილიყო საკრალურ სივრცეში და გარკვეული ფასეულობები გადაეტანა სამზეოდან სულეთში [24, 192]. მთელი წლის განმავლობაში მიცვალებულის ოჯახში ყოველი პურისჭამის დროს მიცვალებული სახელზე სუფრაზე **თია** - წილი უნდა ყოფილიყო, რომელსაც **ღურელიშ თიას** - მიცვალებულის წილს უწოდებდნენ. ყოველი ხარჯის გაღების დროს, იცოდნენ მიცვალებულის ნიშანზე ტირილი. იგივე დასტურდება საქართველოს სხვა კუთხეებშიც [29, 51; 6, 59-66; 9, 184].

გალის რაიონში გლოვა შეიძლებაოდა წლების განმავლობაში გაგრძელებულიყო, ხოლო საქართველოს სხვა კუთხეებში წლის ხარჯზე სამოსის სემიოტიკური ხარისხი კულმინაციას აღწევდა მასზე დატირებასა და სხვადასხვა სახის შეჯიბრებებში, რომლითაც, ფაქტობრივად, გლოვა სრულდებოდა.

ადამიანის გარდაცვალების შემდეგ ოჯახის წევრები, ახლო ნათესავები და მეზობლები იკრიბებოდნენ, სადაც წყდებოდა ყველა საჭირბოროტო საკითხი, რაც მიცვალებულის წეს-ჩვეულებებთან იყო დაკავშირებული უახლოეს დღეებში. გასვენების მეორე ან მესამე დღეს **კილეშ განსუშს** - მკლავის გახსნიას ხდებოდა საკურთხის გაკეთება, როდესაც ხდებოდა **გეცვილაფა** - ზედ დაკვლა, გეცვილაფა ხდებოდა აგრეთვე ორმოცზე და წლისთავზე. ამ შეკრებაზე ახლობელი აუცილებლად იტყოდა მიცვალებულისთვის რას გაიღებდა ეს შესაწირავი იქნებოდა თუ სურსათი. ამიტომ ხშირად ხდებოდა, რომ ძველად გასვენების დღეს ბევრ ხარს მოიყვანდნენ გიოყვილარად [21, 137-139] დღეს, გალის რაიონში ეს სამსხვერპლო საკურთხის გაკეთებამდე მოჰყავთ. სამხვერპლოს მოყვანა ახლობელს ევალება. ეს შეიძლება ყოფილიყო ბიძა, ნათლია, ახლო მეგობარი და სხვა.

გალის რაიონში დასტურდება მიცვალებულის მოხსენიებისას საკურთხის გამართვის დროს სუფრაზე დასვამენ ორ წყვილ მტრედს ისე, რომ იქიდან გარეთ გაფრენა შეეძლოს. ახლო ნათესავის მიერ მიცვალებულის სულის საპატივცემლოდ ოჯახში მოყვანილი მტრედები (წყვილი მტრედი) სიმბოლოა მიცვალებულის სულისა, რომელიც ამ სადილის მოლოდინში სააქაოში იყო და მხოლოდ ამ **გეცვილაფას** - ზედ დაკვლის გამართვის შემდეგ გაფრინდება სახლიდან ზეცაში, სულეთში გასამგზავრებლად. მტრედებს იმ ოთახში გაუშვებდნენ, სადაც საკურთხი კეთდებოდა, მერე სასაფლაოზე მიჰყავდათ. ამ ცერემონიის შემდეგ მტრედებმა იცოდნენ გზა სახლიდან სასაფლაომდე და დაფრინავდნენ, ხოლო გარკვეული დროის

შემდეგ ეს მტრედები იკარგებოდნენ, რაც იმის მომასწავებელი იყო მიცვალებულის სული კმაყოფილი იყო თავის ოჯახის მიერ გაწეული საკურთხის სუფრებით. მტრედი ქრისტიანულ სიმბოლოს წარმოადგენს და მას წარღვნის სიუჟეტში ვხვდებით, როგორ მშვიდობის სიმბოლოს. მტრედი არის სულიწმინდის სიმბოლო. მიცვალებულთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებში საიდან, როგორ ან რატომ მოხდა მტრედის სიმბოლიკის გაჩენა რესპოდენტთა მეხსიერებაში აღარ არის ინფორმაცია. თუმცა ფაქტია, რომ ქრისტიანობასთან ერთად, ქრისტიანული სიმბოლო - მტრედი მიცვალებულთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებში ხშირად გვხვდება. რესპოდენტთა ინფორმაციით, ამის მაგალითია სიკვდილის მომენტში ადამინის პირიდან გამოდის სული, რომელიც ხშირად ფრინველის (მაგ. მტრედის) სახით წარმოიდგინება, რომლის ბუნებრივ სადგომად თავი ითვლება [1]. მტრედის სახით პირიდან „გამომხტარ სულს“ სასათუმალთან მოუთმენლად ელოდება სიკვდილი, რომელიც მას ებღაუჭება და მიჰყავს [2, 11]. მტრედის გამოსახულებები გვხვდება საფლავის ქვებზე.

სასაფლაოს ყოველმხრივი ანალიზი სოფლის სოციალურ-ეკონომიკური ყოფის ზოგადი სურათის დადგენის წინაპირობას წარმოადგენდა [12, 91]. გალის რაიონში ძველად სასაფლაოები გამართული ყოფილა ეკლესიების ტერიტორიაზე [22] საერთო სასოფლო სასაფლაო, მაგრამ XVIII-XIX საუკუნეებში ოჯახის უზუცესებს თავიანთ საკარმიდამო ადგილზე ასაფლავებდნენ. ეს შეიძლებოდა მომხადრიყო როგორც სასოფლო სასაფლაოს შევსებისას ან მაშინ, როდესაც ოჯახს ერთადერთი მემკვიდრე უკვდებოდა. თანამედროვე ყოფაში გალის რაიონში დღესაც ფიქსირდება რამოდენიმე სასაფლაო საკარმიდამო ეზოში. მიცვალებულის ეზოში დამარხვის წესი, საქართველოს სხვა კუთხეებშიც ფიქსირდება [18, 251]. სამარხი მიცვალებულის სხეულის სამყოფ ადგილად მოიაზრებოდა, ხოლო სულებთან კავშირის დამყარება, საოჯახო კერის მემკვიდრით ხდებოდა. კერა წინაპართა სულების სადგომად ითვლებოდა და მის წინაშე ყველანი მოკრძალებას განიცდიდნენ [17, 326] და საკარმიდამო ნაკვეთში სასაფლაოს მოწყობის ჩვეულება კერასთან დაახლოების სწრაფვით უნდა ყოფილიყო განპირობებული. კავკასიის ხალხებში კერასთან წინაპართა კავშირი გარდაცვლილ და ცოცხალ ინდივიდთა საერთო წარმოშობისა და საოჯახო ერთობის სიმბოლოს წარმოადგენდა [39, 204].

ძველად სასაფლაო, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ჩვეულებრივ ყველა სოფელში ეკლესიის ეზოში იყო, მაგრამ მოსახლეობის ცვალებადობასთან დაკავშირებით გალის რაიონის ყველა სოფელში სასაფლაოს ტერიტორია ეკლესიის შორიახლოს, გარეთ გაიტანეს და დღეს სოფლის სასაფლაო საგვარეულო კუთხეებად არის წარმოდგენილი.

გალის რაიონში ნაირგვარია საფლავის ქვები. საფლავის ქვებზე დატანილია სხვადასხვა გამოსახულებები (ცხოველები, ფრინველები), რაც დამახასიათებელია საქართველოს სხვა კუთხეებშიც [19, 99]. მიღებული მოსაზრების მიხედვით, ისინი მიმანიშნებელია მიცვალებულის საქმიანობაზე. გვხვდება საფლავზე მტრედების გამოსახულებაც, ჩვენი აზრით, საქმე გვაქვს ცნობიერებიდან გადასული, ხალხური რელიგიური აზროვნებით დამკვიდრებული, ძველისძველი წარმოდგენის მხოლოდ ტრადიციის ძალით შემორჩენილ გადმონაშთურ ნიშანთან, რომელმაც ქრისტიანობის ხანაშიც შემოინახა თავი და საფლავთა ქვებზევე გამოსახულ მტრედებთან ერთად, რაც ღვთაებასთან მიცვალებულის მიახლოების მაუწყებელი უნდა იყოს ისევე, როგორც ჯვარი. ხოლო ჯვარი გააზრებულია როგორც თავად მიცვალებულის სიმბოლო. გალის რაიონში ბოლო პერიოდში ხშირად ფიქსირდება საფლავზე ჯვარის გამართვის ტრადიცია. საფლავზე დადგმული ჯვარიც ხომ, გარკვეული დროიდან მაცხოვრის ნიშანია. უხსოვარი დროიდან ცნობილი ჯვარი, ვითარცა საფლავის განმასხვავებელი ნიშანი, დაამკვიდრა ქრისტიანულმა კანონმდებლობამ. დღეს გალის რაიონში სასაფლაოზე ძეგლის და ჯვრის დადგმის თანხვედრაა.

სამარის გამჭრელს **მესაფლე** - მესაფლავე ჰქვია. მესაფლავეებს ოჯახის უფროსი გასვენების დღეს ადრე აფრთხილებდა, რომელიც ახლობელი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ერთი აუცილებლად მოგვარე. მესაფლავეები კენტი უნდა ყოფილიყვნენ (ხშირად სამი ფიქსირდება). შემდგომ ეს მესაფლავეები მიცვალებულისთვის გან-კუთვნილი მოსახსნიებელი სუფრის საპატივცემლო პირები იყვნენ და მათ სადღე-გრძელოს აუცილებლად ცალკე იტყოდნენ.

ტირილში **გინაფორალი** - გადასაფარავი მოჰქონდათ, რომელიც ფულადი სახის იყო. დღევანდელ ყოფაში მხოლოდ ფულადი შესაწირის არსებობა ფიქსირდება, თუ არ ჩავთვლით იმას, რომ შესაძლოა რომელიმე ნათესავი ან მეზობელი ქელების სუფრისთვის ოჯახს ღვინით ან სხვა პროდუქტით დახმარებოდა. დაკრძალვის

დღეს რომელიმე ოთახში ორ ადამიანს დასვამდნენ **ფარაშ მაჭარაღს** - ფულის ჩამწერებს და სატირლად მისულთაგან სიაში შეიყვანდნენ თანხის მითითებით [8, 194]. ეს შეწევნა ერთგვარ ვალად ითვლებოდა.

მიცვალებულის გასვენების დღეს იცოდნენ ეზოში ხის მოთხრა. ასევე ეზოში იდგა შავნაჭერი გადაფარებული ცხენი. ხეს და ცხენს მიცვალებულს საჯერ შემოატარებდნენ და სასაფლაოზე გაიყოლებდნენ. ამოთხრილ ხეს საფლავთან დარგავდნენ [17, 354]. გალის რაიონში გასვენების დღეს მიცვალებულის ავტომობილს შავად შემოსავენ, რომელზეც გარდაცვლილის სურათს დადებენ და ასე შავად შემოსილი - **უჩათ სურდილი** ავტომობილი მთელი დღის განამგლობაში მიცვალებულისთვის გამართული ფაშატურის წინ დგას, რომელიც სასაფლაოზეც მიჰყავთ. თანამედროვე ყოფაში გასვენების დღეს ხის მოთხრის რიტუალი არ სრულდება, მაგრამ ხშირად ფიქსირდება საფლავზე ხის დარგვის ჩვეულება [1].

გალის რაიონში მიცვალებულთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებში ფიქსირდება **კილანტარი//კელანტარი** - კელაპტარი. კელანტარი მეგრულში დიდი ზომის ცვილის სანთელია, რომელიც ქართველური წარმოშობის არ არის, მაგრამ აფხაზურში შესულია მეგრულიდან. ტერმინ „ა-კალანტარს“ საფუძვლად უდევს მეგრული სიტყვა „კილანტარი“, რომელიც, თავის მხრივ, ქართული „კელაპტარი“ ფორმის შესატყვისია. თ. გვანცელაძეს აზრით კელანტარი ბერძნული წარმოშობისაა და ლექსემამ სემანტიკა საკუთრივ ქართულ ნიადაგზე შეიცვალა (სასანთლე - ცვილის სანთელი), იგივე ლექსემა **კელანტარი** ფორმით დასტურდება მეგრულში დიდი სანთლის მნიშვნელობით, რაც ქართული კელაპტარი სიტყვის ახალ მნიშვნელობას ემთხვევა [13, 79], თუმცა სულხან-საბას განმარტებით - სასანთლე, სანთლის სადგარია [25, 364; 5, 76-77].

კილანტარი//კელანტარი - კელაპტარი ტირილში მოზარუესთან ერთად აუცილებლად შავი ლენტით მორთული მხოლოდ ნათლულს მიაქვს ნათლიასთან. ანთებული კელაპტარი გასვენების დღეს მიცვალებულის თავთან დევს, ხოლო დასაფლავების შემდეგ სასაფლაოზე ანთებულს ტოვებენ [1].

ნ. აბაკელიას ცნობით მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული ტოტებიანი სანთელი მასზე შემომჯდარი ფრინველის გამოსახულებით (ხშირად თითქმის რეალური ხის ზომის) ცნობილი იყო „კილანტარის“ სახელწოდებით. გასვენებაში

მიცვალებულის ნათლის ან ნათლულს აუცილებლად მოჰქონდა კილანტარი - კელაპტარი, რომელსაც როგორც რიტუალურ საგანს დაკრძალვისა და გლოვის წესებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა [4, 31-41]. ეს იყო ხელნაკეთი ცვილის სანთელი, რომელსაც შემოხვეული ჰქონდა შავი ნაჭრის ფითილი.

რესპოდენტთა გადმოცემით, სწორედ გარდაცვლილს ბეწვის ხიდზე გადასვლისას, ნათლულის მიერ მორთმეული კელაპტარი უნათებს გზას და კუბოში ჩადებული ქამარი ეხმარება დაბრკოლებების უპრობლემოდ გადალახვაში [1]. გალის რაიონში სავალდებულო იყო კელაპტარი მხოლოდ ნათლულს მიჰქონდა ნათლისთან, ხოლო საქართველოს სხვა კუთხეებში სახლიდან გათხოვილი ქალის და ნათლულის ვალდებულებას დამწუხრებული ოჯახში კელაპტრით მისვლა წარმოადგენდა [38, 21].

ს. მაკალათიას ცნობით ძველად მიცვალებულის გამზრდელები კელაპტარს აკეთებდნენ ალვის ხისგან (მუხის გარდა, სხვა ხეც შეიძლებოდა) კელაპტარი რაც შეიძლება გრძელი უნდა ყოფილიყო. ამ ხეს შემოავლებდნენ შავი და თეთრი ფერის გასანთლულ მიტკალს და ზედ მის წვერზე დააკრავდნენ ხისგან გამოთლილ იხვის-მაგვარი ფრინველის ქანდაკებას [17, 289], რომელიც შეიძლებოდა როგორც გასვენების დღეს, ისე ორმოცზე და წლისთავზეც მოეტანათ. კელაპტარის გარშემო ანთებული სანთლები ჰქონდა გაკეთებული. კელაპტარს ეზოში დადგამდნენ და ერთ ადგილზე დაამაგრებდნენ. აქ საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ მიცვალებულისთვის საკურთხის გამართვისას აუცილებლად უნდა დაეკლათა იხვი, რომელიც დღესაც დასტურდება ეთნოგრაფიული მასალებით თანამედროვე გალში [1], თუმცა ზოგი მკვლევარი ამაში სიცოცხლის ფრინველს ხედავს, ხოლო ნ. აბაკელიას ანთებული კელაპტარი ფრინველით თავზე „ნათლის ხის“ ადგილობრივ ვარიანტად მიაჩნია [3, 34].

აფხაზებში ა-კალანტარი – მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული სიმბოლო – „მიცვალებულის ხე“ წარმოადგენს ერთ მეტრამდე სიგრძის ცვილის განტოტვილ სანთელს, რომლის ღერძი მთელ სიმაღლეზე სპირალურად წითლად არის შეღებილი და სადგართან თეთრი ლენტი აქვს შემოხვეული. სანთლის თავში დასმულია ცვილისაგან დამზადებული ჩიტის გამოსახულება. ასეთი სანთლის ჩამოქნა აფხაზებმა ორმოცზე ან წლისთავზე იცოდნენ [5, 76; 40, 240-255].

აფხაზური ა-კაღანტარის და მეგრული კილანტარის მორთულობაში თვალში საცემია მრავალი ხალხის (მათ შორის, ქართველების) მითოლოგიიდან და ფოლკლორიდან კარგად ცნობილი მოტივი „ჩიტი ხეზე“ (მსოფლიო, კოსმიურ ხეზე შემომჯდარი ფრინველი მიცვალებულის, წინაპრის სულს განასახიერებს), როგორც მიცვალებულის სულის ნიშანი. ეს ფრინველი ადგილობრივთა რწმენით არის მტრედი.

არქანჯელო ლამბერტის ცნობით სამეგრელოში მიცვალებულის სულის მოსახსენიებელი სუფრიდან ამდგარი მეინახეები ხელიხელგაყრილნი მღერიან და ცეკვავენ მინდორში [6, 37-38] ანუ ასრულებენ ფერხულს. გალის რაიონში ჩვენი ეთნოგრაფიული მასალებით ვერ დავადასტურეთ ფერხულის შესრულება, მაგრამ დაფიქსირდა წყალში დამხვჩვალის სულის ოჯახში მოყვანის [35, 66-68] დროს გამართული რიტუალი ცეკვა-თამაშითა და სიმღერის თანხლებით სრულდებოდა. რიტუალური ცეკვა ფერხული, რომელიც ასტრალურ კულტს უკავშირდება სულის მოსახსენიებელი ცერემონიალის დროს სრულდებოდა საქართველოს სხვა კუთხეებშიც [34, 169; 16, 46; 14, 87; 7, 131], ასევე ბატონებით გარდაცვლილი ადამიანის დატირება არ შეიძლებოდა. რესპოდენტები გვიყვებიან სოფელ ოტობაიაში მცხოვრები ბჟინავების ოჯახიდან ბატონებმა სამი არასრულწლოვანი წაიყვანეს (გარდაიცვალნენ). დედა გარდაცვლილი ბავშვების შუაში იჯდა, ჩონგურზე უკრავდა და უმღეროდა [1].

ამრიგად, წინამდებარე სტატია ეხება თანამედროვე გალის რაიონის ყოფაში მიცვალებულთან დაკავშირებული დაცული წესების მნიშვნელობას. ნაშრომი მიზნად ისახავს გალის რაიონში ბოლო დროს დაფიქსირებული ეთნოგრაფიული მასალის შემოტანას სამეცნიერო ბრუნვაში და შესაბამისი ანალიზის გაკეთებას. დამატებით წყაროდ გამოყენებულია საქართველოს სხვა კუთხეების ეთნოგრაფიული კვლევები, რომელიც საშუალებას იძლევა შესაბამისი წარმოდგენა შეიქმნას მიცვალებულ-თან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებში.

ლიტერატურა:

1. ასედ - ავტორის საველე ეთნოგრაფიული დღიური, გალი, 2022.

2. აბაკელია ნ., ციკლური სიმბოლოზმი და დაკრძალვისა და გლოვის წესები დასავლურ-ქართულ ტრადიციაში, ქართველური მემკვიდრეობა, №4, ქუთაისი, 2000
3. აბაკელია ნ., ციკლური სიმბოლოზმი დაკრძალვისა და გლოვის წესებში დასავლურ ქართულ ტრადიციაში, ქუთაისი, 2007.
4. აბაკელია ნ., საკრალური ხე და მისი ალომორფული ვარიაციები დაკრძალვისა და გლოვის წესებში, თბ., 2009.
5. ანთელავა ნ., აფხაზური მითები, რიტუალები, სიმბოლოები, ენციკლოპედია, თბ., 2006.
6. არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1937.
7. ბარდაველიძე ვ., ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები, თბ., 1953.
8. ბახია-ოქრუაშვილი ს., ეთნოგრაფიული მონაცემები სამურზაყანოდან, კრ: აფხაზეთის კულტურული ფასეულობანი: ენა, ლიტერატურა, ისტორია, კულტურის ძეგლები, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბ., 2021.
9. ბეზარაშვილი ც., სვანეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის, თბ., 1970.
10. ბეზარაშვილი ც., ქალის სამოსელი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1974.
11. ბეზარაშვილი ც., ქალის ჩაცმულობა სამეგრელოში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის, თბ., 1979.
12. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. I, თბ., 1964.
13. გვანცელაძე თ., ქართველური სუბსტრატის საკითხისათვის აფხაზურ ენაში ქრისტიანული საკულტო ლექსიკის მიხედვით, ქართველური მემკვიდრეობა, ტ., I, ქუთაისი, 1997.
14. გიორგაძე დ., დაკრძალვისა და გლოვის წესები საქართველოში, თბ., 1987
15. გიორგაძე დ., რიტუალური სამოსელის საკითხისათვის („სულის ტალავარი“), თბ., 2010.
16. მაკალათია ნ., ბალიაური მ., მიცვალებულის კულტი არხოტის თემში, მსე, III, თბ., 1940.
17. მაკალათია ს., სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941.

18. მგელაძე ნ., მიცვალებულის კულტი და სამგლოვიარო რიტუალი აჭარაში, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტრულ მეცნიერებათა სერია, შრომები, ტ. IV, ბათუმი, 2002.
19. ნადირაძე ე., მემორიალურ ძეგლთა სიმბოლიკა, თბ., 1998.
20. ოჩიაური თ., დაკრძალვის წესები ქართლში ძველად და ახლა, თბ., 1987.
21. სახოკია თ., ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ., 1956.
22. სახოკია თ., „სამურზაყანო“, ჟურნალი „მოამბე“, 1896.
23. სამსონია ი., ხალხური ტანსაცმელი აჭარაში, თბ., 2005.
24. სურგულაძე ი., მითოსი, კულტი, რიტუალი საქართველოში, თბ., 2003.
25. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ., 1991.
26. ქაჯაია ნ., მიცვალებულის კულტი გურიაში, კრ: გურია, თბ., 1980.
27. ქაჯაია ნ., მიცვალებულის კულტი ლეჩხუმში, კრ: ლეჩხუმი, თბ., 1985.
28. ქაჯაია ო., მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 2002.
29. ყავრიშვილი ბ., სვანეთი, თბ., 1926.
30. შავიანიძე დ., სამეგრელო (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი), თბ., 2015.
31. ჩართოლანი შ., სვანთა უძველესი რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები არქეოლოგიური მასალების შუქზე, „სვანეთი“, თბ., 1977.
32. ჩიტაია გ., ჯალაბაძე გ., უღლები და აპეურები „სეია“, მასალები, თბ., 1985.
33. ცოცანიძე გ., გიორგობიდან გიორგობამდე, თბ., 1987.
34. ჯანელიძე დ., ქართული თეატრის ხალხური საწყისები, თბ., 1948.
35. ჯანაშია ნ., წყალში დამხრჩვალის სულის დაჭერა, „მოამბე“, II, 1897.
36. ჯავახიშვილი ივ., მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, III-IV, თბ., 1962.
37. Gamkrelidze T., Ivanov V., Indo-European language and Indo-Europeans, vol. II, Tb., 1984.
38. Kalandarov, „Funeral rites among the Gurtas“, „Caucasus“, 1855.
39. Kovalevsky M., Law and customs in the Caucasus, vol. I-II, 1890.
40. Malia E.M. Tree-candles in the funeral rituals of the Abkhazians//Caucasus: history, culture, traditions, languages. Based on the materials of the International Scientific Conference dedicated to the 75-th anniversary of the Abkhaz Institute for Humanitarian Research named after A. D. I. Gulia, ANA May 28-31, 2001. Sukhum, 2003.

CUSTOMS RELATED TO THE DEAD

(Based on ethnographic materials obtained in Gali region)

Nino Kharchilava

Doctor of History, Senior Researcher of the Institute of Ethnology named after Academician Giorgi Chitaia of the Tskhum-Abkhazian Academy of Sciences, LEPL – Batumi Art State Teaching University, Head of Teaching Process Management Department
E-mail: kharchilavanin@gmail.com

Presented by the Institute of Ethnology named after Academician Giorgi Chitaia of the Tskhum-Abkhazian Academy of Sciences

Abstract. Materials, which are the basis for the report were obtained from several villages in Gali region. The materials focus on the changes in the customs related to the dead, influenced by the cultural circumstances at different stages of historical development. Interdisciplinary and interregional researches on the history of culture and issues in the field of thinking are essential at the current step of development. These kinds of topics are traditions related to the cult of the dead, and the sample of their comparative review is ethnographic materials identified in the below-mentioned contemporary Gali region.

Keywords: *Ethnographic gali, dead, pigeon, candle.*